

EMBERIVÉ TENNI A FÖLDET

IZLAND, REYKJAVÍK, SKANDINÁV KÖZPONT

1989. november 13.

Az *Emberivé tenni a Földet* című mű voltaképpen három különálló könyvet tartalmaz. Az első, *A belső tekintet*, 1972-ben készült el, javított változata pedig 1988-ban. A második, *A belső táj* 1981-ben született, majd 1988-ban megjelent egy módosított változata. Végül, *Az emberi táj* 1988-ban íródott. Így három különböző időszakban keletkezett műről van szó, amelyek, mint hamarosan látni fogjuk, sokféle módon kapcsolódnak egymáshoz. Ezenkívül egymásra épülnek, meghatározott sorrendben követik egymást. Egyelőre hadd vizsgáljam a művet formai szempontból.

Három költői prózában írt könyvről van szó, amelyek fejezetekre, azokon belül pedig bekezdésekre oszlanak. Ez a fajta tagolás és a felhívó stílus, valamint a tárgyalt témák némelyike arra ösztönzött egyes kritikusokat, hogy a művet a misztikus irodalom műfajába sorolják. Ez a minősítés természetesen nincs ellenemre, ám szerintem az említett elemek önmagukban nem indokolják.

A kritikusok által felhozott első érv, a bekezdésekre osztott szerkezet és a számozott mondatok valóban gyakoriak a misztikus irodalomban; ilyet találunk a Biblia verseiben, a Korán szúráiban, az Avesztában a *Jasnában* és a *Fargardban*, végül pedig az Upanisadokban. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a műfaj számos alkotása nem követi ezt az elrendezést, míg sok jogi témájú írás ilyen szerkezetű – például a polgári vagy büntető törvénykönyvek és eljárásjogi kódexek is fejezetekre, cikkelyekre, paragrafusokra, bekezdésekre oszlanak és így tovább.

Ma hasonló figyelhető meg a matematika és a logika tárgykörében keletkezett művekben is. Aki fellapozza Russell *Principiáját* (A matematika alapjai) vagy Wittgenstein *Logikai-filozófiai értekezését* (Tractatus), bizonyára egyetért velünk abban, hogy ezek nem éppen misztikus művek.

Nézzük most a második kritériumot, a szöveg felhívó funkcióját, ami a felszólító mondatokban nyilvánul meg, melyek igazságtartalmát nem lehet vizsgálat alá vetni. Ezt a formát gyakran használja a vallásos irodalom, de feltűnik más műfajokban is. Másrészt a szentenciák nem csak felszólító módúak, hanem igen gyakran lehetőséget adnak az olvasónak arra, hogy a saját tapasztalatain keresztül megbizonyosodjon az érvényességükről. Mindezzel azt akarom mondani, hogy a fenti kritériumok nem megfelelőek ahhoz, hogy ezt a művet leegyszerűsítve a „misztikus” kategóriába lehessen sorolni, amely alatt valójában „dogmatikus” értenek.

A harmadik kritérium szerint, amely a tárgyalt témák némelyikére vonatkozik, úgy tűnhet, hogy a könyv a vallásokhoz köthető. És valóban, az olyan kérdésekkel, mint a „hit”, az „elmélkedés”, „az élet értelme” stb. foglalkoznak a vallások is, ám ugyanúgy foglalkoznak velük az emberi lény alapvető kérdései iránt fogékony gondolkodók és költők is, hiszen az ember számtalan problémával küzd a mindennapi életben.

Azt is mondják, hogy ez a mű filozófiai jellegű, de bárki, aki beleolvass, láthatja, hogy semmiben sem hasonlít az ilyen írásokra, a szigorú rendszer szerint felépített értekezésekre pedig még kevésbé. Erre a besorolási hibára leginkább a mű harmadik könyve, *Az emberi táj* készlet. Egyesek szociológiai vagy pszichológiai műnek tartják, pedig ez igen távol áll a szerző szándékától. Az viszont tagadhatatlan, hogy az egész műben fel-felbukkannak olyan megállapítások, amelyek e tudományágak tárgykörébe tartoznak. Ez nem is lehet másképp, amennyiben a cél az emberi életben kibontakozó helyzetek bemutatása. Ha tehát azt mondanák, hogy egyes témákat pszichológiai, szociológiai, filozófiai vagy

éppen misztikus szemszögből tárgyalok, ezt elfogadhatónak tartanám, és el is ismerném. De nem tűnik helyesnek a mű egészét besorolni a fenti kategóriák bármelyikébe.

Végeredményben akkor lennék elégedett, ha egyszerűen csak annyit mondanának, hogy a mű megírásakor a szerző nem gondolkodott szigorú keretekben, illetve hogy olyan általánosabb és átfogóbb témákat tárgyal, amelyekkel az ember az élete során találkozik. Ha pedig valamiféle meghatározást kérnének tőlem, azt mondanám, hogy ez a mű az emberi életről való gondolkodás költői prózában történő megfogalmazása. Ennyit szándékoztam röviden elmondani a formai kérdésekről, és most térjünk át a tartalomra.

Az első könyv, amelynek címe *A belső tekintet*, az élet értelméről szól. A benne tárgyalt legfontosabb téma az ellentmondás állapota, és kiderül, hogy az életben az ellentmondást szenvedésként érzékeljük; hogy a szellemi szenvedést úgy tudjuk megszüntetni, ha az életünket ellentmondástól mentes cselekedetek felé irányítjuk; és hogy ezek a cselekedetek azok, amelyek túlmutatnak a személyesen, és pozitívan irányulnak mások felé. Összefoglalva: *A belső tekintet* a szellemi szenvedés legyőzéséről szól, ami a társadalom felé, mások világa felé irányuló cselekvésen keresztül valósul meg, feltéve, hogy ezt a cselekvést ellentmondástól mentesnek érzékeljük. Ennek a könyvnek a szövege talán kissé homályos a sok allegória és jelkép miatt, amelyek ösvények, lakhelyek és idegen tájak formájában jelennek meg, és amelyek megfelelnek az ember életében adódó különböző helyzeteknek. Az egyik legfontosabb allegória a fa, az ősi életfa, amely már a Kabbalában is megjelenik, csakúgy, mint az Amazonas őserdeiben élő, a jekána kultuszhoz tartozó, makiritare őslakosok teremtéslegendáiban. Ez a földet az éggel összekötő világfa, ami az izlandi *Völuspában* (A völva jövődölésében) az Yggdrasill... Ebben a könyvben tehát megjelenik egyfajta térképe azoknak a belső állapotoknak, amelyekben az ember élete bizonyos pillanataiban találja magát. A zavarodottság, a bosszú, a reménytelenség állapota allegorikus formában jelenik meg *A belső tekintet* „Yggdrasill-fáján” bejárt utak és lakhelyek elhelyezkedésében, de itt vannak az ellentmondásos helyzetekből való kiutak is, a remény, a jövő és az öröm, azaz az egység, vagyis az ellentmondástól való mentesség állapota is. A könyv egy másik része (*Az alapelvek*) pedig az érvényes cselekvés alapelveiről szól. Ezek a javaslatok és bölcs mondások emlékeztetnek a viselkedés bizonyos törvényeire, melyek hozzásegítenek bennünket egy egységes, értelmes élet megteremtéséhez. A könyv egészének allegorikus stílusához alkalmazkodva ezek az elvek is metaforikus jelleget öltenek, például: „*Ha neked egyaránt megfelel a nappal és az éjszaka, a nyár és a tél, felülkerekedtél az ellentmondásokon*”; „*Ne szállj szembe egy nagy erővel; vonulj vissza, amíg meg nem gyengül, és akkor haladj elszántan előre*”. Ehhez hasonló tanácsokat találunk a Hávamálban is, például itt: „*Hatalmát, erejét a megfontolt ember mérje mértékkel. Hamar megérti, ki a bátrakkal ismerős, hogy mások is bátrak...*”¹ Az alapelvek valójában a viselkedés egyfajta törvényei, de nem erkölcsi vagy jogi előírások, hanem olyan erőállandók, amelyek a hatás-ellenhatás elvén működnek, és irányuk a cselekvő elhelyezkedésétől függ.

A második könyv, *A belső táj*, az előző stílusát folytatja, de ebben már kisebb hangsúlyt kapnak az allegóriák és a jelképek. A leírás inkább kifelé, a kulturális értékek világa felé fordul, egyre határozottabb társadalmi utalásokkal. A második könyv elején ezt olvashatjuk:

„*Ugorj át szenvedéseden, és akkor nem a szakadék, hanem a benned rejlő élet növekszik majd. Nincs olyan emberi szenvedély, eszme vagy cselekedet, mely ne ismerné a szakadékot. Ezért foglalkozzunk az egyetlen dologgal, amivel érdemes: a szakadékkal és azzal, ami felülkerekedik rajta!*” Ez a látszólag dualista kérdéssel az élet fejlődésével és az élet megsemmisülésével kapcsolatos alapvető aggályokra mutat rá. A szövegben a megsemmisülés egyfajta anyagi formát ölt, amennyiben – pusztán költői szabadsággal élve – „szakadéknak” nevezzük, máskülönben a lét semmivé tételének, vagy ahogy

¹ Tandori Dezső fordítása

Heidegger nevezte, a lét „semmissítésének” említése jóvátehetetlen stílusteremtést eredményezne. A „szakadékról” tehát nem anyagi értelemben beszélünk, hanem mint az emberi lét értelmének megszünéséről vagy elhomályosulásáról. Világos, hogy a kezdeti dualista hatás eltűnik, amint megértjük, hogy a „szakadék” fogalmán a nemlétet és az élet hiányát értjük, nem pedig egy önálló entitást. A „szakadék” fogalmát a hozzá kötődő pszichológiai tartalmak miatt választottuk, hiszen tériszonyhoz hasonlatos belső érzeteket ébreszt, amelyek a vonzás és a taszítás ellentmondásos érzéséhez kapcsolódnak. A semminek ez a vonzása az, ami győzedelmeskedik az öngyilkosok esetében, illetve a mámoros, pusztító dühöngésben, és ami a nihilizmust táplálja az egyénben, valamely csoportban vagy egy egész civilizációban. Nem úgy tárgyaljuk a szorongást, mint Kierkegaard és az iszonyt sem úgy, mint Sartre, akik ezeket az értelem passzív széteséseként, illetve a választás dilemmájaként értelmezték; itt a tériszony és a semmi vonzása olyan erőként jelenik meg, mely a pusztítás felé hajt. Az olyan egyéni és társadalmi események egyfajta mozgatóerejeként, amelyek vitatják az élet elsőbbségét és hatalmát. Ha tehát az emberi lény számára létezik a választás szabadsága, akkor arra is van lehetősége, hogy megváltoztassa azokat a feltételeket, melyek – amennyiben mechanikusan fejlődnek – katasztrófával fenyegetnének. Ha viszont az ember szabadsága kegyes mítosz csupán, akkor teljesen mindegy, hogy miképp döntenek az egyének és a népek, mert az események vagy egyszerűen és automatikusan az élet fejlődése felé haladnak, vagy minden a katasztrófa, a semmi, az értelemüresség felé tart.

Ez a könyv kiáll az emberi élet szabadsága mellett, amely feltételekhez kötött szabadság, mégis szabadság. Sőt mi több, azt állítja, hogy az élet értelme lényegében a szabadság, és ez a szabadság elutasítja az abszurditást és az „adottat”, még akkor is, ha ami adott, az maga a Természet. Ez a harc, amelyet az adott feltételek, a fájdalom, a szenvedés és a természet által az emberre rótt viszontagságok ellen vívunk, tette lehetővé a társadalom, a civilizáció fejlődését. Az emberi élet nem a fájdalomnak és a szenvedésnek köszönhetően fejlődik, hanem épp ellenkezőleg, ezek legyőzésére van felvértezve. A szabadság kiterjesztésére vonatkozó döntés nem csak az egyént érinti, mivel az egyén természete nem állandó, hanem történelmileg és társadalmilag dinamikus, ezért az egyének a társadalomért és minden emberi lényért felelősséget vállalva kell cselekednie. Az előbbiekkal összhangban a VII. fejezetben ezt olvashatjuk: *„Ezer név megnevezője, értelem megalkotója, világ átalakítója... szüleid és szüleid szülei folytatódnak benned. Nem hullócsillag vagy, hanem fényes nyílvesző, mely az egek felé repül. Te vagy a világ értelme, és amikor megvilágítod létezésed értelmét, fénnel árasztod el a Földet. Amikor elveszíted értelmét, a Föld elsötétül, és a szakadék megnyílik.”* Később pedig a szöveg így folytatódik: *„Megmondom, mi az életed értelme itt: emberivé tenni a Földet! Mit jelent emberivé tenni a Földet? Legyőzni a fájdalmat és a szenvedést, tanulni határokon kívül, szeretni a valóságot, amit létrehozol. (...) Nem töltöd be küldetésed, ha erőidet nem arra irányítod, hogy a téged körülvevőkben legyőzd a fájdalmat és a szenvedést. És ha eléred, hogy ők is belefogjanak a világ emberivé tételének feladatába, sorsukat megnyitod egy új élet felé.”* Összefoglalva tehát *A belső táj* az élet értelmét a minden emberi lény bensőjében és a társadalmi életben meglévő nihilizmus elleni harc összefüggésében tárgyalja, és arra buzdít, hogy életünket a világ emberivé tételét szolgáló tevékenységgé és küzdelemmé alakítsuk át. Láthatjuk, hogy ez a könyv nem egyszerűen személyes megoldásokról szól, mert egy társadalmi és történelmi világban nem léteznek ilyenek. Akik azt hiszik, hogy személyes gondjaikat megoldhatják egyfajta önvizsgálattal vagy pszichológiai módszerrel, nagy hibát követnek el, mert csakis a többi ember felé irányuló – azaz értelemmel teli – cselekvés vezethet bármiféle megoldáshoz. Arra a kijelentésre pedig, hogy a pszichológiai megoldásoknak is megvan a maguk haszna, a könyv azzal felel, hogy jótékony hatásukat csakis a világra irányuló cselekvés szempontjából mérhetjük, abból a szempontból, hogy mennyire segítik a koherens cselekvést. Végül pedig ez az írás az idő problémájával foglalkozik, mégpedig allegorizáló módon. Ez az idő valós temporalitásában jelenik meg, ahol az idősíkok egyszerre működnek, ellentétben a naiv észleléssel és

számos filozófiai elmélettel, melyek szerint a múlt, a jelen és a jövő nem alkot struktúrát, hanem olyan pillanatok egymásutánja, melyek „előre” vagy „hátra” a végtelenbe tartanak, anélkül, hogy valaha is találkoznának. A könyv az átélt időt egy struktúraként mutatja be, amelyben egyszerre hat mindaz, ami az emberrel élete során történt; az is, ami ebben a pillanatban történik, és az is, ami a jövőben megtörténhet, vagy amit többé-kevésbé belátható időn belül tervez. Még ha ez a jövő egyelőre úgy is jelenik meg számomra, mint ami „még nincs”, meghatározza a jelenemet a mostból, az „e pillanatból” kiinduló terveimnek megfelelően. Az az elképzelés, miszerint az idő egy struktúra, és nem egymástól független pillanatok egyszerű sorozata, egy intuíción alapul, mely ősidőktől fogva él az emberi lényben, és a mítoszokban és a legendákban jutott kifejezésre. Így például a ti Verses Eddátokban ezt olvashatjuk, *A völva jövődölése* 19. és 20. versszakában: „...Tudok egy kőrist, neve Yggdraszill, szép szál fehér fa, nedvesség fürdeti(...) onnét e lányok, titkok tudói, hárman a tóból, a fa tövéből. Egyik neve Urd, másiké Verdandi – rúnákat róttak –, Szkuld a harmadik, tettek törvényt, életre, halálra: emberfiának sorsot mondtak.”² A múlt, a jelen és a jövő tehát nem egymást követő pillanatok, hanem a helyzetek szerkezeti meghatározói. *A belső tájban* pedig ezt olvashatjuk: „*Különös találkozások ezek: az öreg rövid jövője miatt szenved, és hosszú múltjába menekül. A férfi jelenlegi helyzete miatt szenved, az elmúltban vagy az eljövendőben keres menedéket attól függően, hogy az előtte vagy a mögötte lévőhöz igazodik. Az ifjú pedig azért szenved, mert egy rövid múlt harapdálja a sarkát, és ez a hosszú jövő felé való menekülésre készíti. Mégis mindhármuk arcában felismerem saját arcomat, és úgy tűnik, hogy minden emberi lény, bármilyen korú legyen is, áthaladhat ezeken az időkön, és nem létező kísérteteket láthat bennük. Vagy talán ma is létezik az a fiatalkori sérelmem? Vagy létezik ma az öregkorom? Vagy e sötétségben ma halálom rejtőzik talán? Minden szenvedés az emlékezésen, a képzeleten vagy az észlelésen keresztül tűnik fel. Ugyanakkor e három útnak köszönhetően létezik az emberi gondolat, érzelem és cselekedet. Ha tehát ezen utak szükségszerűek, akkor a rombolás közvetítői is ezek, amennyiben megfertőzi őket a szenvedés.*” A harmadik könyv, *Az emberi táj* első fejezetei a táj és a tájra vonatkozó tekintet jelentését tisztázzák, megkérdőjelezve azt a módot, ahogy a világra tekintünk, és ahogy a fennálló értékeket megítéljük. A mű vizsgálja, hogy mit jelent a saját testünk és mások teste, mit jelent a szubjektivitás és az a különös jelenség, amikor kisajátítjuk a másik szubjektivitását. Ezután több fejezetben tanulmányozza a szándékot: a szándékot a nevelésben, a történelem bemutatásában, az ideológiákban, az erőszakban, a jogban, az államban és a vallásban. Mint említettük, ez a könyv nem csupán kritikát fogalmaz meg, de minden bírált témában új modelleket is javasol. *Az emberi táj* próbálja megteremteni a világban való cselekvés alapjait, új jelentést és értelmezést adva véglegesen elfogadottnak tűnő értékeknek és intézményeknek. Ami a „táj” fogalmát illeti, ez gondolati rendszerünk egyik alappillére, amint azt később más művekben, így *A kép pszichológiája* és a *Historiológiai viták* címűben is láthattuk. A most ismertetett könyv azonban a „táj” fogalmát egyszerűbben magyarázza, csak a mű keretei között, a szigorú gondolatiság igénye nélkül. Így tehát ezt mondjuk: „*külső táj az, amit a dolgokból észlelünk, belső táj pedig az, amit azokból leszűrünk belső világunk rostáján keresztül. Ezek a tájak egyek, és ezek alkotják feloldhatatlan valóságképünket*”. Senki sem értheti jobban ezeket a gondolatokat, mint Ti, izlandiak. Bár az emberi lény mindig egy tájban létezik, ennek nincs tudatában. Ám amikor a világ, amelyben él olyan szélsőségesen ellentmondásossá válik, hogy már-már fenntarthatatlan, és kialakul egy tökéletes, instabil egyensúly, akkor a táj a valóság egy élő elemévé válik. A hatalmas sivatagok vagy a végtelen pusztaságok lakóinak közös élménye, hogy látóhatárukon, ott a távolban a föld meg az ég olyan fokozatosan ér össze, hogy végül már nem tudni, melyik a föld és melyik az ég... a szem csak a folytonos ürességet látja. De vannak olyan vidékek is, ahol a legnagyobb szélsőségek ütköznek össze, a jég a tűzzel, a gleccser a vulkánal, a sziget pedig a tengerrel, amely körülveszi. Ahol a víz dühödt gejzirként tör fel a föld mélyéből az ég felé. Ahol minden csupa ellentét, végesség, ahol a szem a

² Tandori Dezső fordítása

mozdulatlan csillagokban keres megnyugvást. Akkor az ég maga is megmozdul, és az istenek táncolnak, alakot és színt váltanak a gigászi északi fényben. És a véges szem önmagára irányul, harmonikus álomvilágot teremt, örök álmokat, álmokat, amelyek az eljövendő világ reményében letűnt világok történeteit mesélik. Ezért hiszem úgy, hogy ezek a vidékek olyan tájak, amelyeknek minden lakója költő, még ha nem is látja magát annak; amelynek minden lakója utazó, aki elviszi a saját látásmódját más vidékekre. Így aztán más és más mértékben és formában, de minden emberi lényben van egy szigetlakó, hiszen eredendő tája mindig felülírja azt, amit észlel, mivel nem csak azt látjuk, ami előttünk van, hanem még az összehasonlításainkban és az újdonság felfedezésében is a már ismertből indulunk ki. Így tehát, amikor a dolgokat látjuk, álmodunk, és később valóságnak tartjuk őket.

A fogalom azonban ennél jóval tágabb, mert a táj nem csak azt foglalja magában, ami természeti, ami a szemünk előtt megjelenik, hanem azt is, ami emberi és társadalmi. Természetesen minden ember saját életrajzából kiindulva értelmez másokat, és többet vetít ki az ismeretlenre, mint amennyit észlel. Ezek szerint soha nem látunk a másik valóságából kiindulva, nem azt látjuk, ami valóban ő, hanem a saját belső tájunkból eredő, vázlatos képet, egy interpretációt. A belső táj a külső táj fölébe kerekedik, amely nem csak természeti, hanem társadalmi és emberi táj is. A társadalom természetesen változik, nemzedékek követik egymást, és amikor egy nemzedék színre lép, akkor egy más korban kialakított értékrendet és értelmezést próbál érvényre juttatni. Nyugodtabb történelmi pillanatokban a dolgok viszonylag jó működnék, de olyan rendkívül dinamikus időszakokban, mint a jelenlegi, a nemzedékek közötti távolság egyre hangsúlyosabb lesz, ahogy a világ a szemünk láttára változik. Mire irányuljon a tekintetünk? Mit kell megtanulnunk látni? Nem csoda, hogy manapság egyre népszerűbb az az elképzelés, mely szerint „új gondolkodásmódot kell kialakítanunk”. Manapság gyorsan kell gondolkodni, mert minden felgyorsult, és amit tegnap még sziklaszilárd valóságnak hittünk, ma már nem az. Ezért aztán barátaim, nem gondolkodhatunk tovább saját belső tájunkból kiindulva, ha ezt nem fejlesztjük és egyetemesítjük, ha nem tesszük érvényessé minden ember számára. Meg kell értenünk, hogy a „táj” és a „tekintet” fogalma segítségünkre lehet, hogy az említett „új gondolkodásmód” felé haladjunk, amelyet az egyre gyorsuló egyetemesedés folyamata tesz szükségessé.

Visszatérve a harmadik könyvre, *Az emberi tájra*, azt mondhatjuk, hogy ebben az intézmények, a jog és az állam kérdésköre kerül előtérbe, valamint az, hogy az emberi táj kialakításában a nevelés, az érvényes ideológiák és a jelen történelmi pillanat értelmezése olyan tényezők, amelyeket érdemes számításba venni. A harmadik könyvben mindezekről szó esik, és nem csak azért, hogy bíráljuk bennük azt, ami kártékony, hanem elsősorban azért, hogy egy különleges módot javasoljunk a megfigyelésükre, hogy segítsünk a tekintetnek új tárgyakat keresni, és hogy megtanuljunk új módon látni.

Végezetül csak annyit, hogy az *Emberivé tenni a Földet* című kötetet alkotó három könyv három különböző pillanatot állít sorrendbe: az ember belső világának legmélyéből, az álmok és a jelképek világából halad a külső táj és az emberi táj felé. A három könyv egy út, a nézőpont folyamatos áthelyeződése: a legbensőségesebb és legszemélyesebb szférából indul, és végül az interperszonális, társadalmi és történelmi világ felé nyit.

Ennyit akartam elmondani, köszönöm.